

SAHİPSİZ HAYVANLARIN ŞEHİR, ÇEVRE VE HALK SAĞLIĞI, HAYVAN SAĞLIĞI VE HAYVAN REFAHI YÖNÜNDEN KONTROLÜNDE BAKANLIKLAR ARASI İŞBİRLİĞİNDE KARŞILAŞILAN AKSAKLIKLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

PROBLEMS IN THE COLLABORATION AMONG MINISTRIES IN THE CONTROL FOR CITY, ENVIRONMENTAL AND PUBLIC HEALTH, ANIMAL HEALTH AND ANIMAL WELFARE OF STRAY ANIMALS, AND SOLUTION PROPOSALS

Ali Bilgili

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Veteriner Fakültesi, Farmakoloji ve Toksikoloji Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye

ORCID NO: 0000-0001-6819-7952

ÖZET

Basıboş dolaşan kedi ve köpekler dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de sahipsiz hayvan olarak değerlendirilmektedir. Varlığı, çevre ve insan sağlığı açısından hoş karşılanmayan sahipsiz hayvanların kontrol dışı üremesi, sahipli hayvanların terkedilmesi, sahipli hayvanların yavrularının çevreye bırakılması gibi sebepler sahipsiz hayvanların mevcudunu giderek arttırmaktadır. Dolayısıyla insanlarla iç içe bir yaşam söz konusudur. Durum böyle olunca da onların sağlığı ve refahı direkt olarak insanları ilgilendirmektedir.

Avrupa Birliği müzakere pozisyonunun esaslarında yer alan çok önemli konular arasında hayvan refahına da yer verilmektedir. İngiltere’de kurulan Hayvan Refahı Komitesi 1993 yılında hayvan hakları bağlamında “1- Hayvanların açlık, susuzluk vb. şekilde ihtiyaçlarından yoksun bırakılmaması, 2- Hayvanların buldukları çevre şartlarından rahatsız olmamaları, 3- Hayvanların acı ve ağrıya neden olan çarpma, yaralanma ve hastalıklardan korunması, 4- Hayvanların normal davranışlarını sergileyebilmesi, 5- Hayvanların korku ve strese neden olan olaylardan korunması” şeklindeki beş maddeyi yayınlamıştır.

Hayvan Refahı; hayvanların rahat, huzurlu, sağlıklı ve kolaylıkla yaşam sürmesinin sağlanması olarak tanımlanabilir. Bu çalışma kapsamında öncelikli olarak dünya ülkelerinde sokak hayvanlarının refahına yönelik genel bilgilerin yanında, özellikle yakın coğrafyamızda yer alan Ermenistan, Azerbaycan, Arnavutluk, Moldova ve Ukrayna gibi ülkelerde hayvanların refahının korunması yönündeki yetersiz uygulamalardan bahsedildi. Ayrıca Finlandiya, Hollanda, İtalya, Almanya, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde ileri düzeydeki çalışmalardan da özet bilgiler verildi. Ülkemizdeki İçişleri Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlıkları’nın sahipsiz hayvanların refahı ve kayıt altına alınmaları ile Elektronik Bilgi Sistemi kurulması uygulamalarına yönelik mevcut durum ve sorunlar irdelenerek, çözüm önerileri hakkında özlü bilgiler sunuldu.

Anahtar kelimeler: Sahipsiz hayvanlar, çevre, halk sağlığı, hayvan refahı, çözüm önerileri.

ABSTRACT

Cats and dogs wandering are also considered stray animal in our country as is all over the world. The reasons, such as uncontrollable increase of stray animals that their existence does not welcome in terms of environmental and human health, abandonment of privately owned animals, abandoning baby animals of privately owned animals on the street, gradually increase the number of stray animals. Thus, it is a matter of living together with humans. In the circumstances, their health and welfare directly concerns humans.

Animal welfare is included among considerable issues present in the principles of European Union negotiation status. Animal Welfare Committee established in England has published the five articles in the form of “1- not depriving animals of their needs in the manner of starve, thirst etc., 2- not making animals feel uncomfortable with the environmental conditions, 3- protecting of animals from hit, injury and diseases causing ache and pain, 4- ability to exhibit their normal behaviors of animals, 5- protection of animals from fear and stress in the context of animal rights in 1993.

Animal welfare can be described as meeting comfortable, calmly, healthy and easy living for animals. In the context of this report, principally, besides general information for welfare of stray animals in the world countries, insufficient practices for protecting animal welfare were discussed in the countries such as Armenia, Azerbaijan, Albania, Moldova, and Ukraine, especially located near our geographical area. In addition, brief knowledge was given from the advanced studies in the countries such as Finland, Netherland, Italy, Germany, England, and France. Brief knowledge was presented on the solution proposals by scrutinizing the current situation and the problems for practices concerning welfare of stray animals and registering them, and establishment of electronic information

system of Ministry of Inferior, Ministry of Forestry and Water Affairs, Ministry of Health, Ministry of Food, Agriculture and Livestock in our country.

Key words: Stray animal, environment, public health, animal welfare, solution proposals.

Not: Bu çalışma 16-20 Nisan 2018 tarihlerinde Ürgüp/Kapadokya, Türkiye’de düzenlenen II. Uluslararası Şehir, Çevre ve Sağlık Kongresinde sunuldu.

1. GİRİŞ

Hayvan refahı, hayvanın yaşam kalitesini yansıtan bir tanımlamadır. Tam anlamıyla zihinsel ve fiziksel sağlık durumunu, mutluluğunu ve uzun yaşam gibi özellikleri içerir. Geniş anlamda hayvan refahı şöyle tanımlanabilir: “Çiftlik, pet, egzotik, laboratuvar ve vahşi hayvanların bakımı, beslenmesi, barındırılması, yetiştirilmesi, nakliyesi, kesimi, tedavisi ya da bilimsel araştırmalarda kullanımı sırasında ağrı, acı ve ızdıraptan uzak, sağlık, mutluluk ve iyilik hallerinin sağlanmasıdır” (Donald, 2011). Hayvan yaşamının kalitesi konusunda toplumun ilgisinde ve gerekli değerlendirmelerin yapılmasında bilim önemli rol oynamış, hayvan refahı günümüzde bilimsel araştırma ve tartışma konusu olarak kabul görmüştür.

Hayvan hakları ve hayvanların korunması ile ilgili ilk hareketlerin 1800’lü yıllarda başlaması ile birlikte bu konudaki önemli aşamalar şu şekilde özetlenebilir:

1965 yılında hayvan refahı konusunu araştırmak amacıyla Brambel Komitesi kurulmuştur (Thorpe, 1965). İngiltere hükümeti bünyesinde 1993 yılında oluşturulan Hayvan Refahı Komitesi hayvanlara verilmesi gereken 5 özgürlüğü şu şekilde sıralamıştır (Anon-2, 1993):

- 1- Hayvanların açlık, susuzluk vb. şekilde ihtiyaçlarından yoksun bırakılmaması,
- 2- Hayvanların buldukları çevre şartlarından rahatsız olmamaları,
- 3- Hayvanların acı ve ağrıya neden olan çarpma, yaralanma ve hastalıklardan korunması,
- 4- Hayvanların normal davranışlarını sergileyebilmesi ve
- 5- Hayvanların korku ve strese neden olan olaylardan korunması.

Bu açıklamalar ışığında hayvan refahı hayvanların rahat, huzurlu, sağlıklı ve kolaylıkla yaşam sürmesinin sağlanması olarak tanımlanabilir. Hayvanlara sağlanan refah koşulları hayvanın fizyolojik fonksiyonları ve psikolojisi ile uyumlu davranış sergilemesi yanında sağlıklı yaşam sürdürmesini de sağlıyorsa, refah için yapılan işlemin doğru olduğu söylenebilir (Dawkins, 2004; Glenk, 2017; Gonyou, 1994; Held ve Spinka, 2011; Mason vd., 2007; Mintline vd., 2013).

Hayvan hakları ve refahı konusunda uluslararası boyutta en önemli metin 15 Ekim 1978 tarihinde Paris’te UNESCO Merkezi’nde ilan edilen Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi’dir (Anon-1, 1978). Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi, yaşayan bütün canlıların doğal haklara sahip olduğunun ve insanoğlu tarafından hayvanlara saygı gösterilmesinin, bir insanın diğerine gösterdiği saygıdan ayrı tutulamayacağını altını çizmektedir.

2. YÖNTEM VE MEVCUT DURUM

Sahipsiz hayvanlar denilince aklımıza sosyal hayatta bizlerle birlikte yaşayan adeta hayatımızın bir parçası olan kedi ve köpek gibi evcil hayvanlar gelmektedir. Başboş dolaşan kedi ve köpekler dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de *sahipsiz hayvan* olarak değerlendirilmektedir. Varlığı, çevre ve insan sağlığı açısından hoş karşılanmayan bu durum mevcut sahipsiz hayvanların kontrol dışı üremesi, sahipli hayvanların terkedilmesi, sahipli hayvanların yavrularının çevreye bırakılması gibi sebepler sahipsiz hayvanların mevcudunu giderek arttırmaktadır. Dolayısıyla insanlarla iç içe bir yaşam söz konusudur. Durum böyle olunca da onların sağlığı ve refahı direkt olarak insanları ilgilendirmektedir. Hayvan refahı son yıllarda önem kazanan doğal bir hayvan hakkıdır ve uyulması oldukça insani bir durumdur.

Hayvan sağlığı doğrudan insan sağlığını ilgilendirmektedir. Buna bağlı olarak hayvanlardan insanlara geçen hastalıklar zoonoz hastalıklar olarak adlandırılmaktadır. Sahipsiz hayvanlar öncelikle halk sağlığı ve diğer hayvanların sağlığı zoonozların yayılması yönünden büyük risk oluşturmaktadır. Ayrıca, sosyal yaşam alanlarında güvenlik sorunları, çevre kirliliği ve trafik kazaları sahipsiz hayvanların oluşturduğu önemli sorunlardır (Ohl ve Van der Staay, 2012). Toplum kaynaklı enfeksiyonların %60’ını zoonotik enfeksiyonlar oluşturmaktadır. Özellikle

şarbon, kuduz ve bruselloz başta olmak üzere birçok zoonotik hastalık ülkemizde önemli bir halk sağlığı problemi olma eğilimini sürdürmektedir (Anon-13, 2011). Tıp ve veteriner fakültelerinde asil olan uygulamanın koruyucu hekimlik olduğu öğretilirken sahada bu durum unutulmakta ve hekimlerin enerjilerinin çoğunluğu tedaviye harcanmaktadır. Halbuki koruyucu hekimlik ucuz ve kolaydır. Birkaç lira olan bir aşının sağladığı korumayı sağlayamadığımız takdirde milyonları harcamak zorunda kalmaktayız.

3. 5199 SAYILI HAYVANLARI KORUMA KANUNU'NDA TANIMLANAN HAYVAN GRUPLARI

- **Evcil hayvan:** İnsan tarafından kültüre alınmış ve eğitilmiş hayvanlar. [Sahipli olanlar: a- Evlerde, b- Çiftlikte, c- Barınaklarda, Bakımevlerinde d- Sokakta serbest yaşayanlar (daha çok köylerde)].
- **Sahipsiz hayvan:** Barınacak yeri olmayan veya sahibinin ya da koruyucusunun ev ve arazisinin sınırları dışında bulunan ve herhangi bir sahip veya koruyucunun doğrudan denetimi altında bulunmayan evcil hayvanlar (kıralsalda ve sokaklarda başıboş yaşayanlar).
- **Ev ve süs hayvanı:** İnsan tarafından özellikle evde, işyerlerinde ya da arazisinde özel zevk ve refakat amacıyla muhafaza edilen veya edilmesi tasarlanan bakımı ve sorumluluğu sahiplerince üstlenilen her türlü hayvan şeklinde tanımlanmıştır (Anon- 4, 2004).

Hayvan refahı kavramı Türkiye'de ilk kez 1 Temmuz 2004 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanan 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu ile ulusal mevzuata dâhil olmuştur (Anon- 4, 2004). Bu Kanun'un amacı "hayvanların rahat yaşamalarını, hayvanlara iyi ve uygun muamele edilmesini temin etmek, hayvanların acı, ızdırap ve eziyet çekmelerine karşı en iyi şekilde korunmalarını, her türlü mağduriyetlerinin önlenmesini sağlamaktır". Hayvanları Koruma Kanunu'nun uygulanması ile ilgili Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği ise 2006 yılında yürürlüğe girmiştir (Anon- 6, 2006). Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından hazırlanan ve 2010 yılında yürürlüğe giren 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu'nun 2. Kısım, 3. Bölüm Madde 9'da hayvan refahına atıf yapılarak Hayvan Refahı ve Zootečni başlığı ile yer alan bölümde "Bu maddenin uygulanması ile ilgili usul ve esaslar Bakanlıkça çıkarılacak yönetmelikle belirlenir" hükmü yer almaktadır (Anon- 12, 2010).

Hayvan Hastalıkları ile Mücadele ve Hayvan Hareketleri Kontrolü 2014/1 numaralı Genelgesi'nde (Anon- 21, 2014) konu ile ilgili uygulamaların ne şekilde yerine getirileceği açık bir şekilde anlatılmıştır.

Genelgenin D bendinde- Veteriner Hizmetleri bölümünde ev ve süs hayvanlarının sağlıklı ortamlarda üretilmesi ve alınıp satılması ve barındırılması konusunda Bakanlık İl Müdürlükleri tarafından denetimlerin yapılması ve bu işyerlerinde çalışan kişiler içinde konu ile ilgili eğitim görmüş veteriner hekimlerin istihdam edilmesi şartı belirtilmiştir.

Ülkemizde sahipsiz hayvan sorunlarının yönetimi, Orman ve Su İşleri Bakanlığı mevzuatından 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu ve bu kanuna dayanarak hazırlanan ve uygulamaya konulan 26166 sayılı uygulama yönetmeliği ile gerçekleştirilmektedir (Anon-4, 2004). Söz konusu kanun ve yönetmeliklere göre, sahipsiz hayvanlar ile ilgili olarak geçici bakımevlerinin yapılması, hayvanların yakalanması, bakımevlerinde bakılmaları, küpelenip kayıt altına alınmaları, aşılanmaları, sahiplendirilmeleri ve sahiplendirilemeyenlerin ortamlarına geri bırakılmaları gibi bütün görevlerin yerel yönetimlere verildiği görülmektedir.

Ülkemizde yaklaşık rehabilite edilmemiş 800.000 sahipsiz hayvan mevcut olup, toplam 85.000 hayvan kapasiteli 233 hayvan bakımevi bulunmaktadır. Belediyeler tarafından 2004-2016 yılları arasında 1.086.000 sahipsiz hayvan aşılanmış, 831.871 hayvan kısırlaştırılmış ve 216.784 hayvan bakımevlerinden sahiplendirilmiştir (Anon- 29, 2018).

Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nca, hayvan bakımevi yapımı amacıyla 2009-2017 yılları arasında 56 yerel yönetime toplam 30.841.315 TL mali destek sağlanmıştır. 2017 yılında ise Mayıs - Kasım ayları arasında yerel yönetimlere toplam 41.644 sahipsiz hayvanın kısırlaştırılması amacıyla 2.142.400 TL mali destek sağlanmıştır.

Rehabilite edilen hayvanların işaretlenmesi amacıyla 2014 ve 2016 yıllarında 370 mikroçip okuyucu, 300.000 mikroçip ve kulak küpesi temin edilerek yerel yönetimlere dağıtımı yapılmıştır. 2017 yılında da 1.000.000 TL tutarında 170.000 mikroçip, 170.000 kulak küpesi, 10 mikroçip okuyucu ve 120 kulak küpesi pensi temin edilerek belediyelere dağıtılmıştır (Anon- 29, 2018).

Ayrıca, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Mevzuatı kapsamında, 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu (Anon- 12, 2010), 28078 Sayılı Ev ve Süs Hayvanlarının Üretim, Satış Barınma ve Eğitim Yerleri Hakkında Yönetmelik (08.10.2011) (Anon- 14, 2011), 2085 Sayılı Veteriner Hekim Muayenehane ve Poliklinik Yönetmeliği (15.10.2011) (Anon-15, 2011), 28151 Sayılı Çiftlik Hayvanlarının Refahına İlişkin Yönetmelik (23.12.2011) (Anon- 16, 2011), Kuduz Hastalığından Korunma ve Kuduz Hastalığı ile Mücadele

Yönetmeliği (Anon-17, 2012) gibi konu ile ilgili olabilecek mevzuatlar bulunmaktadır. Ancak söz konusu mevzuatlar hastalık mücadelesi ve kayıt altına alınma durumunun haricinde sahipsiz hayvanların barındırılması ve rehabilitasyonu hususunda herhangi bir görev içermemektedir. Sahipli Kedi, Köpek ve Gelinciklerin Kimliklendirilmesi ve kayıt altına alınması Hakkında Yönetmelik taslağı Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nca hazırlanmış olup, uygulanmaya başlanmasıyla sahipli hayvanlara takılacak çip ile takibi ve izlenmesi daha kolay yapılacak olup, sahipli hayvanların sokağa terkedilmesinde caydırıcılık oluşturacaktır (Anon-29, 2018).

Sağlık Bakanlığı'nın, başta kuduz hastalığı olmak üzere diğer zoonoz hastalıklarla aşılama ve bilgilendirme yolu ile mücadele yoluna gittiği, konu ile direkt ilintili görünen Yerel Yönetimlerin ise; tabii oldukları 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nun 7 (m) maddesinde "Büyük şehrin bütünlüğüne hizmet eden, hayvan barınakları, v.s. yapmak, yaptırmak, işletmek veya işlettmek" şeklinde konu ifade edilmiştir (Anon- 19, 2014). Buna karşılık 5393 Sayılı Belediye Kanunu ve diğer mevzuatlarında sahipsiz hayvanların rehabilitasyonu ile ilgili olarak somut bir hüküm bulunmadığı, ancak, çevre ve halk sağlığını ilgilendiren hususlarda soyut ifadeler kullanıldığı, bu yüzden konu belediyeler tarafından değişik önceliklerde değerlendirildiği veya bu konuda görev üstlenilmediği görülmektedir (Anon-5, 2005).

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın konu ile ilgili direkt bir uygulaması olmadığı görülmekle beraber, ilgili kurum ve kuruluşların temsilcilerinden oluşan Zoonoz Milli Komitesinin (Sağlık Bakanlığı ve Mülga Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın Bakanları tarafından 06.11.2006 tarihinde imzalanarak yürürlüğe girmiştir.) Söz konusu protokol gereği her iki bakanlık ve diğer kurumların temsilcilerinin katılımıyla zoonotik hastalıklarla mücadele ve korunma önlemlerinin alınmasında etkin iş birliğinin sağlanması amacıyla toplantılar düzenlenmektedir. Ancak, alınan bu kararların uygulama yerinin büyük ölçüde yine yerel yönetimler olduğu görülmektedir.

4. İÇİŞLERİ BAKANLIĞI UYGULAMALARI

Sahipsiz hayvanlar yerel yönetimlerce toplanarak geçici hayvan barınaklarında kısırlaştırma, tedavi ve aşılama yapılmaktadır. Barınakta kaldığı süre içerisinde bu hayvanlar sahiplendirilemez ise kanun gereği alındığı ortama geri bırakılmaktadır. Hayvanları Koruma Kanunu ve buna bağlı Uygulama Yönetmeliği hükümleri gereği belediyeler tarafından gerçekleştirilen çalışmalara ilişkin bilgiler Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nda toplanmaktadır. Yerel yönetimlerce, 2004 – 2012 Yılları arasında 317.266 sahipsiz sokak hayvanının aşılama, kısırlaştırma ve işaretlemelerinin yapıldığı görülmektedir.

5. ORMAN VE SU İŞLERİ BAKANLIĞI UYGULAMALARI

18 Kasım 1999 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti adına Strazburg'da imzalanan "Ev ve Süs Hayvanlarının Korunmasına dair Avrupa Sözleşmesi" 15 Temmuz 2003 tarihinde TBMM'nde kabul edilerek Resmi Gazete'de yayımlanmış olup (Anon- 3, 2003) , bu sözleşme kapsamında hayvanlara insani değerlerle yaklaşmak, müdahale etmek, onlara tabii ortamlarını aratmayacak şekilde refahlarına uygun şekilde davranmanın yanında, insan ve çevre sağlığını da azami ölçüde korumak amacı ile 24.06.2004 tarihine 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu (Anon-4, 2004), akabinde 2006 yılında da 26166 sayılı uygulama yönetmeliği yayımlanmıştır (Anon- 6, 2006). 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu yürürlüğe girdiği tarihten itibaren yapılan faaliyetler Tablo 1.'de gösterilmektedir.

Bu kapsamda, ülkemizde 233 geçici hayvan bakımevi mevcut olup, bunlar toplam 85.000 hayvan kapasitededir. 250 hayvan kapasiteli tip projeler hazırlanarak talep eden belediyeye proje dâhilinde bakımevi yapımları halinde ödenek aktarımı sağlanmaktadır. Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nca, hayvan bakımevi yapımı amacıyla 2009-2017 yılları arasında 56 yerel yönetime toplam 30.841.315 TL mali destek sağlanmıştır.

6. SAĞLIK BAKANLIĞI'NIN UYGULAMALARI

Zoonoz hastalıklardan korunma yöntemleri ile halkı bilgilendirme çalışmaları yapılmaktadır. Türkiye Milli Zoonoz Komitesi çalışmalarına katılım sağlanarak başta kuduz olmak üzere sahipsiz hayvanlardan kaynaklanabilecek halk sağlığı ile ilgili riskler konusunda işbirliği sağlanmaktadır. Sahipli ya da sahipsiz hayvanlardan kaynaklanan kuduz şüpheli vakalarda Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile karşılıklı bildirimde bulunmaktadır (Anon-30, 2018).

7. ORTAK UYGULAMALAR (PROJELER, KOMİSYON, KOMİTE VS.)

Türkiye Zoonoz Milli Komitesi: "Türkiye Zoonoz Milli Komitesi" Protokolü Sağlık Bakanlığı ve Mülga Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın Bakanları tarafından 06.11.2006 tarihinde imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu

protokol gereği her iki bakanlık ve diğer kurumların temsilcilerinin (Genel Kurmay Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu, Radyo Televizyon Üst Kurulu, Türk Tabipler Birliği, Türk Veteriner Hekimler Birliği, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı ve TÜBİTAK) katılımıyla zoonotik hastalıklarla mücadele ve korunma önlemlerinin alınmasında etkin iş birliğinin sağlanması amacıyla toplantılar düzenlenmektedir (Anon-30, 2018).

8. SAHİPSİZ HAYVANLAR İLE İLGİLİ KURUMLAR VE GÖREVLERİ

Tablo 1. Hayvan Gurubuna Göre İlgili Kamu Kuruluşları (Anon-29, 2018).

	Orman ve Su İşleri Bölge Müdürlükleri	Belediyeler	Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlükleri	Polis Jandarma
Evcil Hayvan	X	X		
Sahipsiz Hayvan	X	X		
Güçten Düşmüş Hayvan	X	X	X	X
Yabani Hayvan	X		X	X
Ev ve Süs Hayvanları	X	X		X
Kontrollü Hayvan	X	X	X	
Deney Hayvanı	X		X	
Kesim Hayvanı	X	X	X	X

Tablo 2. Hayvan Gurubuna Göre Hangi Birimin Aranacağı (Anon-29, 2018).

	Orman ve Su İşleri Bölge Müdürlükleri	Belediyeler	Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlükleri	Polis Jandarma
Evcil Hayvan		X		
Sahipsiz Hayvan		X		
Güçten Düşmüş Hayvan	X*			X
Yabani Hayvan	X			X
Ev ve Süs Hayvanları	X*	X		
Kontrollü Hayvan	X*	X		
Deney Hayvanı	X	X	X	
Kesim Hayvanı		X	X	X

*Yasal işlem gerektiren durumlarda ve özellikle özel mülklere girilmesi gereken durumlarda Tablo1 kullanılacaktır.

9. BULGULAR VE TARTIŞMA/ELDE EDİLEN BİLGİLER VE İRDELENMESİ

Sahipsiz hayvanların kontrolüne ilişkin mevzuat kapsamında konudan birinci derecede sorumlu kurum Orman ve Su İşleri Bakanlığı iken bu Bakanlığın yapılanmasında gerek merkezde gerekse taşra teşkilatında konunun mesleki ilgisi nedeniyle istihdam edilen veteriner hekim sayısının yetersiz olduğu dikkat çekmektedir. Bakanlıkların sahipsiz hayvanları ilgilendiren mevzuatı incelendiğinde özellikle Orman ve Su İşleri Bakanlığı mevzuatı ile Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı mevzuatı arasında uygulamada çelişiklere yol açan birbiri ile çatışan hükümler yer almaktadır. Bu konu özellikle mobil kısırlaştırma üniteleri adı altında gezici hizmet veren veteriner hekimler Orman ve Su İşleri Bakanlığı İl Müdürlükleri'nden izin alarak herhangi bir bölgede çalışma yapabiliyorken, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı mevzuatına göre, klinik hizmeti sadece ruhsat alınan bölge içerisinde yapılabilmektedir. Dolayısı ile bu durumun faaliyetlerde sorun yarattığı görülmektedir.

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, kuduz hastalığı ile mücadele kapsamında, her yıl genel bütçeden kuduz aşısı alımı yapmaktadır. İl Müdürlükleri aracılığıyla imkânlar dâhilinde yerel yönetimlere aşı temini yapılarak sahipsiz hayvanların yerel yönetimlerce aşılanmasının sağlandığı, bu kapsamda sahipli kedi ve köpeklerin İl/İlçe Müdürlükleri'nce aşılandığı, sahipsiz kedi ve köpeklerin aşılanmasını sağlamak amacı ile yerel yönetimlere aşı temin etmektedir. Ülkemizde 800.000'in üzerinde sahipsiz hayvanın bulunduğu tahmin edilmekte olup, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nca sahipli ve sahipsiz hayvanların aşılanması amacıyla her yıl İl

Müdürlükleri'nin teklifi ile program yapılmaktadır. Program sayısı yıllara göre değişmekle birlikte yıllık ortalama 600.000 civarındadır.

Sahipsiz hayvanların halk sağlığı, hayvan sağlığı ve hayvan refahı yönünden bakanlıklar arası işbirliğinde karşılaşılan aksaklıklar ile ilgili olarak kurumların mevzuatları incelendiğinde, konunun doğrudan Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın sorumluluğunda olduğu ancak mevzuat kapsamında yerel yönetimlerin faaliyetleri içerisinde yer aldığı görülmektedir.

Avrupa ülkelerinde, hayvan refahına ve hayvanları korumaya ilişkin yasal düzenlemeler, hayvanlara kötü muamelenin önlenmesini içermekle beraber, bu düzenlemeler bazı ülkelerde sadece veteriner hizmetleri mevzuatı altında yer almakta, bazılarında ise belediyelerin görevleri içinde yer almaktadır. Bir kısım ülkelerde ise ev ve süs hayvanlarını sahiplendirme, üretim ve satışı konusunda mevzuat eksikliği bulunmaktadır (Anon- 9, 2009); Anon- 18, 2013; Anon- 24, 2016; Arsene, 2011; Dufau, 2013; Tasker, 2008). Ermenistan, Azerbaycan, Arnavutluk, Moldova ve Ukrayna gibi ülkelerde hayvanların korunması yönündeki mevzuat yetersiz olmakla beraber, bu ülkelerde hayvanların silahla bertaraf edilmesi yöntemine başvurulduğu, ancak, bu yöntemin popülasyonun azalması yönünde faydası olmadığı iddia edilmektedir. Finlandiya, Hollanda ve Slovenya'da sahipsiz köpek bulunmadığından sadece sahipsiz kediler ile ilgili uygulamalar söz konusu olduğu görülmektedir. Bosna Hersek'te sahipsiz köpeklerle ilgili mevzuat avlanma mevzuatı içinde yer aldığından bu ülkede bu hayvanların ateşli silahlarla vurulması yasal görünmektedir. Bazı ülkelerde kimliklendirmede mikroçip uygulaması giderek yaygınlaşmaktadır. Ayrıca boyuna takılan kimlik ya da numaralar da kullanılmaktadır. İlave olarak dövme uygulaması da yapılmaktadır (Anon- 20, 2014; Anon- 22, 2014; Millman ve ark, 2004; Chen, 2016; Huertas ve ark 2014; Tasker, 2008).

Almanya'da hayvan refahı yasaları, kayıt ve kimliklendirme zorunlu bir şekilde uygulandığından sahipsiz köpek yok denecek kadar azdır ve sahipsiz hayvanlar öldürülmemektedir. Slovenya'da ise köpeklere ilk kuduz aşılı yapılarırken mikroçip uygulanarak kayıt yapılmakta, başıboş yakalanan sahipsiz köpekler 8 gün içerisinde çiplenerek aşılanmakta ve 30 gün içerisinde kısırlaştırılmaktadır. Sokakta bulunan bu hayvanların sahipleri bulununca tüm masrafları ödemek zorundadır bu nedenlerle Slovenya'da sahipsiz hayvan sorunu yok denecek kadar azdır. İsveç'te barınaklar tamamen sivil toplum kuruluşlarının elinde olup köpekler 4 aylık olunca kimliklendirilmeleri ve kayıt edilmeleri zorunludur. Sahip değişiklikleri 1 ay içerisinde yetkililere bildirilir, kayıt kontrolünde polis ve hayvan koruma müfettişleri birlikte çalıştılarından sokakta bulunan köpeğin kısa süre içerisinde sahibine ulaşılır. Güçlü kayıt sistemi bulunan İsveç'te sahipsiz köpek kavramı yoktur. Yine Belçika, Danimarka, Hollanda gibi ülkelerde yasalar ciddi şekilde uygulandığından sahipsiz hayvan sorunu yoktur. Romanya, Bulgaristan, İspanya, Portekiz gibi ülkelerde yasaların uygulanması ve benimsenmesinde eksiklikler bulunduğundan sahipsiz hayvanlardan dolayı sıkıntılar yaşanmaktadır. Fransa'da kayıt uygulamasında sıkıntılar yaşanmakta olup, kırsal kesimlerde sahipsiz hayvanlara rastlanabilmektedir. İtalya'da sahipsiz hayvanların bakımını devlet yapmakta ve kısırlaştırma çalışmaları yoğun şekilde sürmektedir. Özellikle İtalya'nın Güneyi'nde sahipsiz hayvanlar bulunmaktadır. İngiltere'de ise kayıt zorunluluğu kalkmıştır, ancak sahipsiz köpek sorunu sürmekte olup yerel idarelerin bu konudaki yetkileri güçlendirilmiştir. İngiltere'de hayvan sahiplerinin eğitimi, kısırlaştırma ve kayıt sistemindeki teşvikler ve kolaylıklardan dolayı sahipsiz hayvan sayısı gittikçe azalmaktadır (Dodurka, 2016).

Ötenazi uygulaması konusunda; Almanya, Yunanistan ve İtalya'da sağlıklı olan sahipsiz hayvanlara ötenazi yapılmasına izin verilmemektedir. Yeniden sahiplendirilme imkânı olmaz ise barınaklara alınmakta ya da kısırlaştırma sonrası doğal ortamlara bırakılmaktadır (Stafford, 2007). Ötenazi yapılan ülkelerin bazılarında bu işlem hemen yakalama sonrası, diğer bazı ülkelerde ise yakalama sonrası yasal süre içinde sahiplenme talebi olmadığı takdirde ötenazi yapılmaktadır. Ötenazinin, çok ilerlemiş ve tedavisi mümkün olmayan hastalık ya da tedavisi mümkün olmayan yaralanma halinde insancıl şartlar altında yapılmasına dikkat edilmektedir. Bu genellikle veteriner hekim gözetiminde letal dozda enjeksiyon (örneğin barbitürat) yoluyla gerçekleşmektedir. Bazı ülkelerde gelir düzeyi düşük ya da çok sayıda ev hayvanına sahip olan kişilere hayvanlarını kısırlaştırma konusunda destekler sağlanmaktadır. Pek çok ülkede ev hayvanına sahip olanlara yönelik eğitim programları düzenlenmektedir. Başarılı olarak seçilen Slovenya'da hayvanlara kötü muamelenin önlenmesi, hayvanların korunması, sahipli hayvanların terk edilmesinin yasaklanması gibi konularda yasal düzenlemeler bulunmakta ve zorunlu kayıt sistemleri kullanılmaktadır. Mikroçip uygulaması ile terk edilmiş bir hayvanın tespiti sonrası bu hayvanın sahibine geri döndürülmesi sağlanmaktadır. Hayvan barınakları sahipsiz olarak bulunan hayvanları barındırmak zorundadırlar. Bu şekilde alınan hayvanlar veteriner hekimlerce muayene edilir, gerekirse tedavi uygulanır ve aşıları yapılır. Bu hayvanlar gebelik durumu gibi nedenlerle 90 güne kadar barındırılırlar. Büyük oranda dişi hayvanlar kısırlaştırılmaktadır. Ulusal anlamda kısırlaştırma desteklemeleri bulunmamakta, daha çok belediyeler tarafından yılda genellikle 2 kez olmak üzere kısırlaştırma programları yürütülmektedir. Kırsal kesimde veteriner hekimlere ait gezici kliniklerle önceden duyurulan kuduz aşılamaları ve kısırlaştırma çalışmaları yapılmaktadır. Yılın belli dönemlerinde yürütülen bu faaliyetler Bakanlık tarafından da desteklenmektedir. İsveç'te sokaklarda başıboş görülen köpekler derhal gönüllüler ve polis tarafından ya da hayvan refahı gözlemcileri

tarafından uzaklaştırılırlar. Polis tarafından bir gün tutulan köpekler daha sonra yasalar gereği barınaklara teslim edilirler. İsveç'te konu ile ilgili yasalara toplum tarafından yüksek düzeyde uyum söz konusudur. Köpekler için yüksek düzeyde yatırımlar yapılmakta ve değer verilmektedir. İsviçre 1998 yılından bu yana kuduzdan arılık statüsüne sahiptir. Köpeği olan kişilerin eğitim programlarına katılması yasal bir zorunluluktur. Kedi ve köpeklerin pet mağazalarında satışlarına izin verilmemektedir (Anon-23, 2014; Anon- 26, 2017; Anon- 28, 2018; Molento, 2014; Tasker, 2008).

Avrupa Birliği ülkelerinde hayvanların korunması ve refahı ile ilgili olarak hayvan haklarının ve hayvan refahı ilkelerinin ihlal edilmesi halinde önemli cezai müeyyideler yasal düzenlemelerde yer almıştır (Dodurka, 2016; Tasker, 2008).

İngiltere'de Ceza Kanunu'nun 62. maddesinde yasal olmayan hayvan öldürmeleri "hayvan cinayetleri" başlığı altında yer almıştır. 65. maddede ise gerek ev ve süs hayvanları gerekse ticari amaçla tutulan hayvanlar için düzenlemeler getirilirken bu hayvanların sağlıksız koşullarda tutulmasının yasaklanması hükme bağlanmıştır (Anon-11, 2010; Tasker, 2008).

Fransa'da sahipli ya da sahipsiz bir hayvanın vücut bütünlüğüne ve hayatına kast edecek davranışlarda bulunan kişilere 450 Avro para cezası verilmesi öngörülmektedir. Bu tür bir suçun planlı olarak işlenmesi ya da daha önceden de işlenmiş olması durumunda para cezası 3000 Avroya çıkmaktadır. Hayvanlara işkence yapılması, kötüye kullanım ve zalimlik olarak nitelendirilen suçlarda ise iki yıl hapis ve 30.000 Avro para cezası uygulanmaktadır. Ancak boğa ve horoz dövüşleri bu kapsamın dışında tutulmuştur (Anon-8, 2009; Anon-10, 2010; Anon-25, 2014; Anon-27, 2017). Türkiye Avrupa Birliği tarafından hayvan hakları ve hayvan refahı ile ilgili çeşitli sözleşmeleri ve protokolleri imzalamış veya onaylamıştır (Dodurka, 2016).

Avrupa Birliği Üye Devletleri hayvan sahipleri ya da bakıcılarının kendi bakımları altında olan hayvanların refahını temin etmeleri için ve söz konusu hayvanların gereksiz yere ağrı, acı çekmemeleri ve yaralanmamaları için belirli standartlar getirmişlerdir. Üye devletler bu standartlarla uyumluluğu kontrol amacıyla denetimlerin yetkili makamlar tarafından yürütülmesini temin etmektedirler. Farklı amaçlarla yapılan denetimler sırasında da gerek görüldüğünde hayvan refahı da denetim kapsamına alınabilmektedir (Anon-23, 2014; Anon-27, 2017; Anon-31, 2018; Dodurka, 2016; Tasker, 2008).

Türkiye'de hayvancılıkla uğraşan yetiştiriciler barınakların temizliği, hayvanların aç ve susuz kalmaması, aşırı sıcak ve soğuktan etkilenmemesi, korkutulmaması, ürkütülmemesi, eziyet çekmemesi, yeni doğmuş hayvanlar ve bunların annelerine, gebe hayvanların ayrıcalıklı bakım ve sağlık durumlarının kontrol edilmesi için azami özeni göstermektedir.

10. SORUNLAR

6343 sayılı kanun (Anon-7, 2006) altına alınması konusunda diğer bazı ülkelerin aksine zorunluluk bulunmamaktadır. Köpeklerde sahibine ait bilgilerin bulunduğu boyun halkasına bağlı bir plakanın bulunması veya Mikroçip zorunludur.

Veteriner Hekimliği Mesleğinin İcrası, Türk Veteriner Hekimleri Birliği ve Odaların Teşekkül Tarzına ve Göreceği İşlere Dair Kanun (Anon-7, 2006) ve 24346 sayılı Veteriner Hekim Muayene ve Poliklinik Yönetmeliğinin (Anon-15, 2011) 25. Maddesine (k bendi) aykırı olarak, 15.05.2006 tarih ve 26166 sayılı Hayvanların Korunmasına dair Uygulama yönetmeliğinin 5. Maddesine (Anon-6, 2006) göre "Mobil Kısırlaştırma Üniteleri" kurulması ve bu kurulan ünitelerin izinlerinin Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından verileceği hükme bağlanmıştır.

Ancak, *Mobil* dahi olsa sahipsiz hayvanların kısırlaştırılması işlemi, hayvan sağlığına yönelik bir operasyon olup, sadece veteriner hekimler tarafından yapılması gereken bir uygulamadır. 6343 sayılı kanununun 68. Maddesi'ne göre cezai işlem yapılması gereken bu durum, uygulamaların veteriner hekim dışında yapılmasına veya veteriner hekimlerin mesleklerini etik olmayan bir şekilde bağlı bulunduğu bölgelerin dışında icra etmelerine olanak sağlamaktadır.

- "Sahipsiz hayvanlar" tanımlaması evcil hayvanlar olarak tanımlanmıştır. Bu da gerek problemle ilgilenen birim açısından, gerekse problemin çözümü açısından yetki, sorumluluk ve kavram kargaşası oluşturmaktadır.
- Şu anda birçok kurum görevli olmasına karşın, asıl sorumluluk Orman ve Su İşleri Bakanlığı'na verilmiştir. Buna rağmen bir yetki kargaşası söz konusudur.
- Uygulamada belediyeler bir takım görevleri yerine getirmektedirler ancak yetersizdir.
- Sağlık Bakanlığı'nın hastalık çıktıktan sonra ilgilenmesi doğru değildir.

- Mevcut durumda bakanlıklar arasında rutin bir koordinasyonun olduğundan bahsetmek zordur.
- Salgın durumlarında ancak kurumlar bir araya gelmektedir ve toplantılar yapılmaktadır. Bu da ideal fayda sağlamamaktadır.
- Daha net ve belirgin mevzuatlara ihtiyaç vardır.
- Hayvan refahının türler ve hayvanların tabii tutulduğu işlemlerin çok geniş bir alana yayılması nedeniyle konunun kontrolü, denetimi ve izlenmesindeki zorluklar.
- Hayvan refahı uygulamalarında olumlu ve olumsuz şartların ölçülebilir nitelikte standart kriterlere sahip olmaması ve bu nedenle sertifikalandırma konusunda bulunan eksiklikler.
- Hayvan refahı düzeyinin artırılmasında belirlenen şartların yerine getirilmesinin yüksek maliyetleri beraberinde getirmesi. Hayvanların korunması ve refahı için belirlenmiş olan ve zaman içinde güncellenen koşullara ayak uydurmak için başta hayvanların barındırıldığı fiziksel mekanların iyileştirilmesi olmak üzere bakım ve beslenmeleri ile nakil araçlarının daha uygun olması konusundaki eksiklikler.

11. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

- Kısırlaştırma işlemi muayenehane, poliklinik ve hastane gibi yerlerde veteriner hekimce yapılan bir faaliyet olduğundan mobil kısırlaştırma ünitesi ibaresi yönetmelikten çıkarılmalıdır.
- Belirlenecek bir mevzuat ile Seyyar Hizmet verecek araçların faaliyetleri, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından ruhsatlandırılmalıdır.
- Gezici Müdahale Üniteleri; Ruhsat almış Veteriner Kliniği ve Polikliniklerin bünyesinde bulunması gereken usul ve esasları Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'na ayrıca belirlenen, kısırlaştırma dahil her türlü klinik müdahaleye uygun teknik donanıma sahip hizmet araçları şeklinde değerlendirilmelidir. Bu konuda yıllardır mevzuat çalışması yapılması planlanmış ancak gelişme olmamıştır.
- Belediyelere kimliklendirme, pasaport, kısırlaştırma, aşılama ve veri tabanına kayıt etme gibi hususlarda İçişleri Bakanlığı Mevzuatı'nda yetki ve sorumluluk verildiğine dair somut ifadeler kullanılmalıdır.
- Geçici bakımevlerinin yerel yönetimlerce yapımını ve uygulamayı teşvik etmek amacı ile bakanlık bütçelerinden yeterli kaynak aktarılmalı ve çalışmalar hassasiyetle takip edilmelidir. Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nda bulunan HAYBİS veri tabanına kayıtlar girilmelidir.
- Hayvanların kimliklendirme ve kayıt altına alma işlemlerinde Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın yanı sıra, serbest veteriner hekim, avcı dernekleri, hayvan sahibi, sivil toplum örgütleri, yerel yönetimler, Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın taşra teşkilatları ve Özel İdarelere bu konu ile ilgili yetki verilmelidir.
- Sahipsiz hayvanların Kayıt işlemleri Türk-Vet veri tabanı ile ilintili yapılarak uygulamalarda bütünlük sağlanmalıdır. Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın HAYBİS veri sisteminin Türk-Vet veri sistemi ile entegre edilmesi sağlanmalıdır.
- Köpeklerin kimliklendirilmesinde cihaz onayı, standardın sağlanması ve numara İl ve İlçe Müdürlükleri'nce yapılabilir.
- Sahipli ve sahipsiz kedi ve köpeklere mikroçip takılarak kayıt altına alınmaya devam edilmelidir.
- Sahipli hayvanlardaki durum değişikliklerinin takibi yetki verilmiş veteriner hekim ve belediyelerce yapılabilir.
- Sahipsiz hayvanlar, sahiplenme ve kuduz hastalığıyla mücadele kapsamında Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı ve Valilikler tarafından eğitim çalışmaları yapılmalıdır.
- Yerel yönetimlerin yapacağı mücadele çalışmalarına özellikle kısırlaştırma çalışmalarına destek olmak amacıyla ve ülke genelinde eş zamanlı olarak (en önemli husus) mücadele çalışması yapılmalıdır.
- Hayvan türleri ve hayvanlara uygulanan işlemler bakımından son derece kapsamlı bir konu olan hayvan refahının izlenmesi, kontrolü ve denetlenmesi konusunda bakanlıklar arası işbirliğinin yanında Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından yürütülen faaliyetlerin daha etkin bir şekilde yürütülmesi için veteriner hekim istihdamı açısından güçlendirilmesi, hayvan refahı konusuna resmi otorite ile birlikte tüm toplum kesimlerinin sahip çıkması ve benimsemesi amacıyla yoğun bilgilendirme, eğitim ve özendirici yapılmalıdır.

- Bu amaçla Orman ve Su İşleri Bakanlığı öncülüğünde hayvan refahını geliştirmeye ve izlemeye dönük çalışma grupları oluşturularak bu gruplara üniversite, özel sektör, yetiştirici temsilcileri ve sivil toplum örgütlerinin katılımının sağlanması yararlı olacaktır.

a. Sahipsiz Hayvan Tanımı

Sahipsiz hayvan tanımı tamamen evcil hayvanlar olarak yapılmıştır. Bu nedenle de mücadele bunlar üzerinden yapılmaktadır. Halbuki halk sağlığı, hayvan sağlığı ve hayvan refahını tehdit eden birçok evcil olmayan hayvan bulunmaktadır. Sahipsiz hayvanların tanımı “sahipli, sahipsiz insan ve hayvan sağlığını tehdit eden bütün hayvanlar” olarak değiştirilmeli ve mücadelede buna göre planlanmalıdır.

b. Yetkilerin Yeniden Tanımlanması

Mevcut durumda birçok kurumun görevi olmasına rağmen asıl görev Orman ve Su İşleri Bakanlığı’na verilmiştir. Uygulamada ise belediyeler yetersiz de olsa bir takım görevleri yerine getirmektedir. Kimliklendirme ile ilgili donanımlı kurum ise Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’dır. Sağlık Bakanlığı ise hastalık çıktıktan sonra ilgilenmektedir.

- Halk sağlığı ve hayvan sağlığını tehdit eden bütün hayvanların kontrolü ve denetimi tek elden yapılmalı ve bu işlemin Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.
- Sağlık Bakanlığının zoonoz kaynaklı salgınlarda yalnızca tedavi ile ilgilenmesi sağlanmalı, etkenlerle mücadele Orman ve Su İşleri Bakanlığı’na bırakılmalıdır.
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’nın ise çiftlik hayvanlarına bulaşmayı engelleme faaliyetlerinin dışına çıkmaması daha faydalı olacaktır.
- Ev ve süs hayvanlarının satış yerlerini denetleme sorumluluğu Orman ve Su İşleri Bakanlığı’na aittir.
- Belediyelerin ise sadece atıklar noktasında görev alması yerinde olacaktır.
- Ayrıca, Büyükşehir Belediye Kanunu’nda yer alması nedeniyle belediyelerin bakımevleri yapması ve işletmesi gerekmektedir.

c. **İşbirliği (Koordinasyon):** Mevcut durumda bakanlıklar arasında rutin bir koordinasyonun olduğundan bahsetmek zordur. Zaman zaman salgın durumlarında bu tür toplantıların yapıldığı görülmektedir. Sağlık Bakanlığı uhdesinde program dahilinde yılın belli dönemlerinde sadece “kuduzla mücadele eylem planı” ile ilgili olarak değil, ilgili bakanlıklar arasında ev ve süs hayvanları ile sahipsiz hayvanlarla ilgili diğer konularda da rutin değerlendirme toplantılarının yapılmasının ciddi faydalar sağlayacağı kanaatindeyim.

Sonuç olarak:

- Ülkemizdeki sokak hayvanlarının refahıyla ilgili yasalar başarıyla uygulanmalı,
- Bu yasalar halk tarafından da benimsenmeli,
- Kimliklendirme ve kayıt zorunluluğu sıkı şekilde uygulanmalı,
- Hayvanlarını terk edenlere ciddi yaptırımlar uygulanmalı,
- Toplum sürekli olarak eğitilmeli,
- Sahipsiz hayvanlar yoğun şekilde kısırlaştırılmalı,
- Sahipli hayvanların da kısırlaştırılması teşvik edilmeli,
- Hayvanların üretilme ve ticaretine ciddi kısıtlamalar getirilmeli.
- Hayat kalitelerinin bozulmasına yol açıcı kasıtlı davranışlar suç sayılmalı ve yüksek cezalar uygulanmalı,
- Sokaktan hayvan sahiplenmeyi özendirmek için ilgili kurumların teşvik primi uygulaması konusu tartışılmalı ve sonuçlandırılarak uygulamaya konulmalıdır.

KAYNAKLAR

Anon-1. (1978). The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) Universal Declaration of Animal Rights (1978): 15 October 1978, <http://www.esdaw.eu/unesco.html>.

- Anon-2. (1993). Farm Animal Welfare Council (FAWC). 1993. Second Report on Priorities for Research and Development in Farm Animal Welfare. MAFF Tolworth, United Kingdom.
- Anon-3. (2003). 2003/6168 Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi'nin Onaylanması Hakkında Karar. 20 Ekim 2003 tarih ve 25265 Sayılı Resmi Gazete.
- Anon-4. (2004). 5199 Hayvanları Koruma Kanunu. 1 Temmuz 2004 tarih ve 25509 Sayılı Resmi Gazete, Sayfa: 7-27.
- Anon-5. (2005). Belediye Kanunu (2005): 13 Temmuz 2005 tarih ve 25874 Sayılı Resmi Gazete, Tertip: 5 Cilt: 44.
- Anon-6. (2006). Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği (2006):12 Mayıs 2006 tarih ve 26166 Sayılı Resmi Gazete.
- Anon-7. (2006). 6343 sayılı Türk Veteriner Hekimleri Birliği Hizmetlerinin Yürütülmesine İlişkin Uygulama Yönetmeliği 13.09.2006 tarih ve 26288 sayılı Resmi Gazete.
- Anon-8. (2009). Code of Practice for the Welfare of Dogs(2009): Published by the Department for Environment, Food and Rural Affairs.
- Anon-9. (2009). Guidelines on Stray Dog Population Control. OIE Terrestrial Animal Health Standards Commission / September 2009.
- Anon-10. (2010). Animal Welfare (Dogs) Code of Welfare 2010.
- Anon-11. (2010). British The Penal Code and Subsidiary Legislation, Chapter 4.02.
- Anon-12. (2010). Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu (2010):11 Haziran 2010 tarih,5996 Kanun Numarası ve 27610 Sayılı Resmi Gazete, Tertip: 5, Cilt: 49.
- Anon-13. (2011). T.C. Sağlık Bakanlığı, Zoonotik Hastalıklar Hizmetiçi Eğitim Modülü 2011, Başak Matbaacılık, Ankara.
- Anon-14. (2011). Ev ve Süs Hayvanlarının Üretim, Satış, Barınma ve Eğitim Yerleri Hakkında Yönetmelik (2011): 8 Ekim 2011 tarih ve 28078 Sayılı Resmi Gazete.
- Anon-15. (2011). Veteriner Hekim Muayenehane ve Poliklinik Yönetmeliği (2011): 15 Ekim 2011 tarih ve 28085 Sayılı Resmi Gazete.
- Anon-16. (2011). Çiftlik Hayvanlarının Refahına İlişkin Yönetmelik (2011): 23 Aralık 2011 tarih ve 28151 Sayılı Resmi Gazete.
- Anon-17. (2012). Kuduz Hastalığından Korunma ve Kuduz Hastalığı ile Mücadele Yönetmeliği, 18 Ocak 2012 tarih ve 28177 sayılı Resmi Gazete.
- Anon-18. (2013). The welfare of dogs and cats involved in commercial practices. (2013): a review of the legislation across EU countries. Page: 1-115. <https://www.dogandcatwelfare.eu/publications/>
- Anon-19. (2014). 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu Madde 7 (2014): Yürürlük Tarihi: 30 Mart 2014.
- Anon-20. (2014). Dog Population Management. Published by Food And Agriculture Organization of The United Nations. Rome 2014.
- Anon-21. (2014). Hayvan Hastalıkları ile Mücadele ve Hayvan Hareketleri Kontrolü (2014): 20 Ocak 2014 tarih ve 71037622-010.06.02-2663 sayılı Genelge.
- Anon-22. (2014). <http://www.carodog.eu/wp-content/uploads/2014/10/Stray-Dog-Control-Practices-in-Russia2.doc> Erişim tarihi: 20 02 2018.
- Anon-23. (2014). GTHB Halk Sağlığı, Hayvan Sağlığı ve Hayvan Refahı Çalışma Grubu 2013 ve 2014 Raporları.
- Anon-24. (2016). An International Treaty for Animal Welfare.(2016): Animal Law and Welfare - International Perspectives. pp 87-106. Publishing in Springer.
- Anon-25. (2017). Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Hayvan Hastalıkları ile Mücadele ve Hayvan Hareketleri Kontrolü 2017/1 Programı.
- Anon-26. (2017).The EU and the welfare of dogs: from the Treaty to the future EU Strategy. 2017.
- Anon-27. (2017). Code of practice for the welfare of Dogs (2017): Published by the Department for Environment, Food and Rural Affairs.

- Anon-28. (2018). EU study of the welfare of dogs and cats involved in commercial trade (2018): Downloaded from <http://veterinaryrecord.bmj.com/> on February 14, 2018 - Published by group.bmj.com.
- Anon-29. (2018). Orman ve Su İşleri Bakanlığı 2018 verileri.
- Anon-30. (2018). Sağlık Bakanlığı 2018 verileri.
- Anon-31. (2018). The accreditation standards & related policies, 2018 edition. <https://www.speakcdn.com/assets/2332/aza-accreditation-standards.pdf>.
- Arsene, C. (2011). The Street Dogs Situation in Romania Animal Cruelty. Page: 1-11.
- Chen, P. J. (2016). Animal welfare in Australia: politics and policy. Sydney University Press.
- Dawkins, M. S. (2004). Using behaviour to assess animal welfare. Animal Welfare-Potters Bar Then Wheathampstead, 13, S3-S8.
- Dodurka, T. (2016). AB Hayvanları Refah Stratejisi ve AB Ülkelerinde Ev Hayvanı Refahı Uygulamaları, AB Ofisi Lefkoşa, Kıbrıs.
- Donald, M. (2011). A history of animal welfare science. *Acta Biotheoretica*, 59, 121–137.
- Dufau, A. (2013). Management of urban cats in Barcelona. Master Animal Law & Society. Research Group ADS-UAB (Barcelona).
- Glenk, L. M. (2017). Current perspectives on therapy dog welfare in animal-assisted interventions. *Animals*, 7(2), 7.
- Gonyou, H. W. (1994). Why the study of animal behavior is associated with the animal welfare issue. *Journal of Animal Science*, 72(8), 2171-2177.
- Held, S. D., & Špinko, M. (2011). Animal play and animal welfare. *Animal Behaviour*, 81(5), 891-899.
- Huertas, S. M., Gallo, C., & Galindo, F. (2014). Drivers of animal welfare policy in the Americas. *Revue Scientifique et Technique Office International des Epizooties*, 33, 67-76.
- Mason, G., Clubb, R., Latham, N., & Vickery, S. (2007). Why and how should we use environmental enrichment to tackle stereotypic behaviour? *Applied Animal Behaviour Science*, 102(3), 163-188.
- Millman, S. T., Duncan, I. J. H., Stauffacher, M., Stookey, J. M. (2004). The impact of applied ethologists and the International Society for Applied Ethology in improving animal welfare. *Applied Animal Behaviour Science*, 86 (3-4), 299-311.
- Mintline, E. M., Stewart, M., Rogers, A. R., Cox, N. R., Verkerk, G. A., Stookey, J. M., ... & Tucker, C. B. (2013). Play behavior as an indicator of animal welfare: Disbudding in dairy calves. *Applied Animal Behaviour Science*, 144(1), 22-30.
- Molento, C. F. M. (2014). Public health and animal welfare. In: *Dilemmas in Animal Welfare* (pp. 102-123). CABI International, Boston.
- Ohl, F., & Van der Staay, F. J. (2012). Animal welfare: at the interface between science and society. *The Veterinary Journal*, 192(1), 13-19.
- Stafford, K. (2007). *The welfare of dogs* (Vol. 4). Springer Science & Business Media. The Netherlands.
- Tasker, L. (2008). Stray Animal Control Practices (Europe) 2006-2007. This report is based upon questionnaire responses returned by Member Societies and Associated Organisations of WSPA and RSPCA International (2006 – 2007). Page: 1-55.
- Thorpe, W. H. (1965). The assessment of pain and distress in animals. Appendix III in report of the technical committee to enquire into the welfare of animals kept under intensive husbandry conditions, F.W.R. Brambell (chairman). H.M.S.O., London.